

BECSVÁGY ÉS ÖNBECSLÉS

Gondolatok élettevékenységünk tudatosságáról

HÓDI SÁNDOR

„Egy fiatalember, akiről eddig senki se tudott (itt az én nevem következik), jelent meg a dobogón, s „Az élet értelme másodfokú egyenletekben” című előadásában, tökéletes francia nyelven, megoldotta a világnak rejtélyét, amin eddig hiába fáradoztak a legnagyobb elmék — s mindezt oly egyszerű előadóművészettel, hogy a jelen volt világhírű színészek sírva tolongtak a dobogó felé, hogy kezet szoríthassanak az alig tizenhat éves zsenivel. . . . Ti nem tudjátok elképzelni, hogy valaki délelőtt mint főakadémikus előadást tart az egyetemi tanároknak, délután pedig elnyeri a hátúszás és függeszkedés világbajnokságát, mellesleg a rúdugrásét is esetleg, hogy aztán este az ámuló közönség előtt hajlongjon, mely a Nemzeti Színházban ugyanezen ifjú drámájának ötszázadik előadását tapsolja orkán gyanánt.” És ez a rendkívüli ifjú, aki mindemellett feltalálta a Holdba repülő gépet és zenei virtuóz is, aki „időnként hanyag mozdulattal rúg be harminokét gólt” az ellenfél kapujába, ez a rendkívüli férfi — *lóg a szeren.*

Karinthy a benne és mindnyájunkban kicsit ott élő kamasz teljességre való törekvésének álmát és eszményét villantja fel a *Tanár úr kérem* idézett soraiban¹. Ez az álom, ezek a törekvések mint fénylő csillagok világítanak kamaszkorunk égboltján. Illés Endre értékelő szavait idézve: „Ez a vágy dereng itt sejtelmes, szemérmes fényvel. És a sorok között a felismerés sír, hogy a teljes valóság milyen könnyen torzul humorrá. Hogy a merész álmok, a vad pátosz, a nagy akarás önmagában csupán az élet egyik fele. És amikor az álom testet ölt: a testről kiderül, hogy halandó, a test ügyetlen, a csillag túl magasan fénylik, és a test — *lóg a szeren.*”²

¹ Halász László: Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 52. oldal.

² Idézi Halász László i. m. 48. oldal.

Ki ne vágyódott volna legalább gyermek- vagy kamaszkorában nagy-nagy teljesítményekre, ki ne érzett volna magában kielégületlen szomjúságot az elérhetetlen teljesség után: tudós, akrobata, politikus, sakkbajnok, operatőr, pilóta, színész, énekes és szónok ki ne szeretett volna lenni egy személyben? És Karinthyhoz hasonlóan, a lelke mélyén ki ne hitt volna időnként abban is, hogy mindehhez talán még is volna — még is lett volna — a képessége. Ez a dédelgetett vakmerő, vad, meg nem alkuvó eszmény, ez a csupa nagy dolgokat akarás milyen könnyen foszlik mégis semmivé. Nagyszabású törekvéseinknek, eszményeinknek később sokszor élő karikatúráivá válunk. Napi teendőinkbe veszve is csetlünk-botlunk, a képességeinket bármilyen csekély mértékben is próbára tevő helyzetekben elsápadunk, torkunk összeszorul, gondolataink összegubancolódnak, a régen vágyott és az élet felemelő pillanataiként elképzelt szereplési helyzetekben szintén sápadtan dadogunk, egészen jelentéktelen „nyilvános fellépéseinket” is mint az élet válságos perceit éljük át. Kamaszkori Én-ünk még rendületlenül hisz magában, alkotó hajlamainknak — még úgy tűnik — páratlanul széles távlatai nyílnak. A serdülőkor végére azonban már a hajlamok gazdagsága alaposan lecsökken, hogy felnőttkorra csupán vágyaink hajóroncsai maradjanak.

De még az is jó, ha vágyainknak legalább roncsai megmaradnak, ha ezek válnak életünk motiváló tényezőivé, mert általuk valamit még mindig megvalósíthatunk önmagunkból. Vannak, akiket a szüntelen önelemzés, a fokozott önkontroll, az önmagukkal szembeni túlzott kritikusság ver béklyóba, kioltva nemcsak nagyszabású vágyaikat, de elvékonyított önbizalmuk meglékeli már a tetthez érlelődő szándékot is. Velük szemben másokat a leplezetlenül vallott, sőt fennen hangoztatott túl erős becsvágy sodor magával, gyakran olyan körülmények közé, ahol végül is nem tudnak helytállni. Nyilvános kudarcaikat mint sorsuk zátonyra futását, pályájuk derékba törését élik meg, amit rendszerint testi-szellemi egészségük felborulása követ. Vannak aztán olyanok is közöttünk, akik megtanulják időben hamis szerénység mögé rejteni nagyszabású terveiket, s magukba zárva sikerül megőrizni hitüket vélt vagy tényleges képességeikben. Akik megtanulnak önmagukkal szemben elfogulatlanságot színlelni, kisebbnek mutatni magukat a hitük szerinti ténylegesnél, akik látszólag vállalják a beolvadást környezetük közepszerűségébe, látszólag konformizálódnak, s valójában szívós konoksággal küzdenek önmegvalósításukért, közülük — kedvező körülményekkel — még talán legtöbbben váltják valóra kamaszterveiket.

Becsvágyunknak és önbecslésünknek életprogramunk kialakításában, életvitelünk meghatározásában, személyes sorsunk formálásában, divatos szóval — önmegvalósításunkban, döntő szerepe van. Az egyéni életút ívelésében játszott kulcsfontosságú szerepéhez aligha férhet kétség. Ennek ellenére társadalmi cselekvésünknek és magatartásunknak ez az alapvető motivációja alig szerepel kutatások tárgyaként, következésképp alig tudunk róla valamit.

A helyzet fonáksága nyilvánvaló. Mert hiszen mi sem természetesebb, mint az embernek önmaga, saját Én-je iránti érdeklődése. Olyannyira természetes ez, hogy önmagunk számára első és legfontosabb kérdés az: „Ki vagyok én?” Ezt az egyszerű és kézenfekvő igazságot már Szókratész felismerte, és filozófiai világszemléletének kiinduló elvéné tette a kérdést. Sőt, kifejezetten erkölcsi parancsot formált belőle: ismerd meg tenmagadat!³ Önnön mivoltunk megismerésének problematikája e korai felismeréstől kezdve az egész filozófiatörténeten keresztül az érdeklődés homlokterében állt. Platón, Descartes, Hume, Kant, Fichte, Hegel, s rajtuk kívül a filozófiatörténet megannyi kiváló szelleme mind nagy figyelmet szenteltek e kérdésnek. Érthetően, hiszen e kérdés körül gyűrűzött a szubjektum és az objektum, az ember és a világ, a tudat és a lét kölcsönviszonyának értelmezése. Annál meglepőbb, hogy Én-ünk, önmagunk megismerésének/megítélésének problematikája nemigen szerepel marxista megalapozottságú kutatások tárgyaként.

A téma iránti marxista filozófiai és pszichológiai „érdektelenség” azt jelentené, hogy a szocialista társadalmak embere már nem kíváncsi önmagára? Új társadalmi viszonyaink között öntudatunk, önismeretünk, becsvágyunk és önértékelésünk, tehát egyszerű és megismerhetetlen egyediségünk, Én-ünk problémája elvesztette volna aktualitását? Vagy talán a dialektikus és történelmi materializmus lényegéből következne, hogy individuális mivoltunkban másodrendűvé, sőt mint tudományos kutatási téma mellőzhetővé is válhatunk?

Szónoki kérdések, hiszen képtelenségük nyilvánvaló. Mert ha a történelem során valaha is kulcsfontosságú szerepet kapott a „Ki vagyok én?” kérdésének érdemben való megválaszolása, úgy az mindenképpen a szocialista társadalmi rendszer kialakulásának időszakáról mondható el. A szocialista társadalmi rendszer *lényegéből* következik ez, amely a tőkés — és minden korábbi — társadalmi viszonyokkal szemben minőségileg új emberi viszonyok kialakítására irányul. És éppen ezek az új emberi viszonyok csillantják fel az

³ Szpirkin, A.: Tudat és öntudat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974, 174. old.

individuum számára — a történelem során először — úgy önnön mivolta meghatározásának, mint önmegvalósításának reális lehetőségeit. Még kevésbé következik a marxizmus szelleméből az egyedi lét mibenlétének, érték- és értelemkeresésének tagadása. Hiszen éppen a marxizmus tárta fel minden korábbi filozófia hiányosságát, minden elmélet illuzorikus voltát, amely emberi mivoltunk, s ezen belül, egyediségünk megragadására irányult. Mint ahogy éppen a marxizmus tárta fel azoknak a törekvéseknek is minden reménytelenségét, ahogyan eddig — a társadalmi viszonyok megváltoztatása nélkül — hitte és szerette volna az ember realizálni vágyait és törekvéseit.

Nem feladatunk itt a dogmatizmus részletes elemzését adni, ahogyan és amiért évtizedekre visszatartotta a marxista filozófiai és társadalom-lélektani kutatásokat. Elég e helyen megjegyeznünk annyit, hogy a „személyi kultusszal” jelzett történelmi időszakban feláldozták az individuális lét minden problematikáját egy fiktív — mert deklaratív — közösségi lét „eszméjéért”, valójában a hatalmon levők partikuláris céljaiért. Az ily módon elárult forradalmi humanizmussal egyidőben, minden haladó — (ki)útkereső — gondolatot irtva és száműzve, a történelmi-társadalmi változásokkal felszínre dobott, az individuális léttel kapcsolatos kérdésekre kizárólag a marxizmus ideológiai ellenfelei kereshették a válaszokat. A későbbiek során aztán meg már azért nem foglalkoztak marxisták ezekkel a kérdésekkel, nehogy ideológiai ellenlábasság gyanújába keveredjenek. Mintha e kérdések már önmagukban is ideológiai fertőzés hordozóivá váltak volna.

A körülmények folytán így szorult háttérbe számos, életünkkel kapcsolatos fontos kérdés, köztük Én-tudatunk, s ezen belül önértékelésünk, becsvágyunk, önkeresési és önmegvalósítási igényünk problematikája is. Még sincs — mint sokszor állítják — valamiféle „lemaradásról” szó más ideológiákkal szemben. Mert noha a nyugati divatos eszméáramlatok — egzisztencializmus, keresztény perszonalizmus, strukturalista antropológia — nem kevés figyelmet szenteltek e kérdéseknek⁴, a helyzet paradoxona, hogy csak a marxizmus nyújthat tudományos alapot e kérdéskör érdemben való tárgyalásához, mint ahogy csak a szocializmus nyújthat reális alapot-feltételeket az öngizgatás gyakorlatához. Nem valami ideológiai „elfogultság” mondatja ezt, maga a valóság mélyebb elemzése győz meg bennünket ennek realitásáról.

⁴ Jaroszewski, T. M.: Személyiség és közösség (A személyiség kérdései a mai filozófiai antropológiában — marxizmus, strukturalizmus, egzisztencializmus, keresztény perszonalizmus) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974

A filozófusok hosszú évszázadokon keresztül emberi Én-ünket a társadalmi valóságtól független, önálló szellemi szubsztanciaként értelmezték. Nemcsak Én-ünket, de magát az embert is társadalmiságtól elvontan szemlélték. Ezt a szemléletet Marx részesítette radikális bírálóban, rámutatva arra az egyszerű igazságra, hogy bár hogyan is értelmezze az ember önnön lényegét és mivoltát, értelmezésétől függetlenül társadalmi viszonyai döntik el, hogy ténylegesen mi és milyen. És hogy milyen, azaz hogy konkrétan a magántulajdonra épült tőkés társadalmi viszonyok milyen feltételeket teremtenek az emberi létezés számára, ennek alapos anatómiáját is Marx adta meg.

„Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével — írja Marx. — Nem különbözteti meg magát tőle.” Az ember azonban „a maga élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi”. Életével szemben elvárásai, szándékai, tervei vannak. És éppen ezáltal, hogy tud életéről, hogy valamit akar életétől, „éppen csak ezáltal nembeli lény az ember”. Akarhat-e azonban bármit életével?

Céljait, önmagát az ember munkával, tevékenységgel tudja csak megvalósítani. Csakhogy a magántulajdon, ill. a magántulajdonra épülő társadalmi viszonyok az embert elidegenítik munkájától. Munkája nem szabad tevékenység. Szabad tevékenységét — s vele életét — fel kell áldoznia egyetlen kényszerű tevékenységért, pusztán azért, hogy fizikai, egzisztenciális szükségleteit kielégíthesse. Pusztán azért, hogy élhessen (megélhessen). Ilyen körülmények között az ember már nemcsak hogy nem rendelkezik szabadon életével, de „maga az élet /Leben/ (is) csak az élet eszközeként, létfenntartási eszközként (Lebensmittel) jelenik meg” számára. Az elidegenített munka azonban nemcsak az ember életét, de vele együtt az embert önmagát is, testét és szellemét, képességeit „neki idegen lényeggé, egyéni egzisztenciájának eszközévé teszi. Elidegeníti az embertől saját testét, valamint a rajta kívüli természetét, valamint szellemi lényegét, emberi lényegét”⁵.

Az élet elvesztése, eszközzé silányulása azonban tevékenységünk meghatározásának csak egyik oldala. Tevékenységünk ugyanis még mint saját egzisztálásunk eszköze sem pusztán önmagunkra tartozó: mindenkor csak más emberekkel való viszonyainkban ágyazottan kap értelmet, jelentőséget. Még akkor is, amikor az ember látszólag „önmagával áll szemben, akkor (is) a másik ember áll vele szemben”. Márpedig „az elidegenült munka viszonyában mindegyik ember a másikat ama mérce és viszony szerint tekinti, amelyben ő ma-

⁵ Marx és Engels Válogatott Művei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, I. köt. 24—25. old.

ga”⁶ él és tevékenykedik. Következményeiben ez konkrétan azt jelenti, hogy az ember nem csupán szabad tevékenységétől — életétől — van megfosztva, de még kényszerű tevékenysége is — eszközzé silányult élete is — egy abnormis viszonyokban gyökerező érték-szemlélet által meghatározott.

Mint látjuk, nem csupán az életfeltétel materiális oldala, de felépítménye: a környezet jogi-erkölcsi-etikai feltételrendszere is rányomja bélyegét életünkre. Aligha tekinthető ezért amorálisnak vagy akár antimoralistának az ember, ha eltűnődik: tulajdonképpen napjainkban miféle erkölcsi következményekhez szabjuk életünket? A kérdés bátor felvetését, történelmileg a szocialista társadalmak megjelenése, konkrét helyzetünket tekintve társadalmaink útkeresése teszi nemcsak lehetővé, de kényszerűvé.

Életünk a szituációk soha meg nem szakadó láncolata. S mi minden szituációban döntésre kényszerülünk. Honnan tudjuk, hogy mikor mit kell tennünk, hogy mikor mi a helyes magatartás? Mi segít bennünket, hogy helyes döntéseket hozzunk, hogy helyes cselekvési stratégiát dolgozzunk ki? Általában erkölcsi törvényeink látják el ezt a szerepet. Erkölcsi törvényeinknek kellene sugallniuk, hogy mikor milyen magatartást tanúsítsunk, milyen cselekvési stratégiát kell elfogadnunk. Az erkölcsi tilalmak és helyeslések lennének a „vezérelvek” a jövő felé való tapogatózásban. Csakhogy éppen olyan korban élünk, olyan társadalmi átalakulások közepette, amikor magunknak az erkölcsi kategóriáknak, tehát életünk legbensőbb „vezérelveinek” kell minőségi értékrendszer változáson átmenniük.

Történelmi-társadalmi helyzetünk miatt új erkölcsi eszménnyel kellene és lehetne már élnünk. Ehhez azonban nem kis bátorságra, becsvágyra és szilárd önbizalomra volna szükségünk. Bátorságunknak, becsvágyunknak és önbecslésünknek viszont erős tartópillérekre: szerves közösségi létre és létfeltételeinkkel adekvát, szilárd erkölcsi bázisra lenne szüksége. Egyikkel sem rendelkezünk. Így egyrészt a közösségi lét hiánya bénítja a cselekvéshez és önmagunk maradéktalan vállalásához szükséges bátorságunkat, másrészt magatartásunkat, cselekvési szabadságunkat a múlt örökségeként ránk maradt — s történelmileg már avult — erkölcsi kategóriák béklyózzák. Mégis döntésre kényszerülünk. Vállalni kényszerülünk a cselekvés kockázatát. Anélkül, hogy valami biztosítana bennünket afelől, hogy társadalmi létünk bonyolult ellentmondásai miatt, melyik döntésünk bizonyul majd célszerűnek, adekvátnak. És a választás, a döntés elől nincs menekvés. Mert döntünk még akkor is, amikor nem vál-

⁶ Marx és Engels Válogatott Művei, uo.

lalva semmiféle kezdeményezést, tétlenül, ölbe tett kézzel ülünk. Mert a céltalan tétovaság, a mulasztás is döntés. Még hozzá olyan döntés, amely sem erkölcsileg, sem eredményeiben semmivel sem biztosít életünknek nagyobb esélyt, semmivel sem jelent kisebb kockázatot a nyílt cselekvés vállalásánál.

Nincs konkrét cselekvési kódex. A kommunista erkölcsi kategóriák is inkább elvileg szolgálnak útmutatóul. Hiszen maga a kommunizmus is távoli jövő még. Vannak azonban olyan alapvető értékeink⁷ kellene minőségi értékrendszer változáson átmenniük.

A történelmi materializmus a társadalmi érdekekből kiindulva fogalmazza meg az egyed életének, tevékenységének társadalmi értékét. E szerint „az ember társadalmi értéke attól függ, mennyire járul hozzá tevékenységével az egész társadalmi haladáshoz. Mivel az ember társadalmi lény, személyes boldogsága szintén ettől a tevékenységtől függ. Minél többet ad az ember a többieknek, annál gazdagabb ő maga is mint személyiség”⁷. Az emberi élet és tevékenység azonban sokrétűbb annál mintsem, hogy akár ez az általános elv is a gyakorlati élet során az egyéni viselkedés és tevékenység „normájaként” meghatározott formában érvényesülhetne. Az egyének a legkülönbözőbb tevékenységükkel és viselkedésükkel is szolgálhatják a társadalmi haladást. Sőt, gyakran előfordul az is, hogy az egyéni törekvések összeütközésbe kerülnek a szűkebb vagy tágabb környezet vélt vagy valós érdekeivel. Még sincs kizárva, hogy akár az egész környezetével szemben az egyén törekvése képvisel egy még szélesebb körű s lényegesebb társadalmi érdekeltséget. Hiába azonban törekvésünk mögött az elvont igazság, mivel konkrét társadalmi értékelésünk és megbecsülésünk közvetlen környezetünk érdekeltsegeire épül, konfliktus-helyzet áll elő. Személyiségünktől függően ezt a konfliktust különbözőképpen oldhatjuk fel. Ha önbecslésünk sérül, ez további törekvésünk feladását vonja maga után. Szilárd önbecsléssel, erős becsvágyba ágyazott törekvéssel az ember szembe is tud helyezkedni, vagy felül tud kerekedni, az értékeit és törekvéseit megkérdőjelező környezeti vélekedéssel szemben. Csak a szilárd, megalapozott önértékelés s az önmagunkba vetett, de kellő rugalmassággal, kritikával rendelkező hit biztosíthatja számunkra a bátor cselekvőképességet és egész életünk számára az eredményességet.

Hogyan alakul ki, mi határozza hát meg az olyannyira fontos önértékelésünk szilárdságát vagy sérülékenységét?

Önértékelésünk közvetett értékelésekből épül fel. Gyermekekünkben az önmagunkról kialakuló kép kizárólag a hozzánk legkö-

⁷ Kon, I. Sz.: Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 135. old.

zelebb álló, számunkra fontos személyek értékelő magatartásán nyugszik. Később ez a kör tágul, s annak megfelelően, ahogyan emberi viszonyaink bővülnek, mind elvontabb értékelvek is beépülnek személyiségünkbe, ám a közvetlen környezet értékelésével szembeni függőség mindvégig nagy jelentőségű marad. Ez a függőség magában hordja önértékelésünk sérülésének nemcsak nagy lehetőségét, de szinte állandó veszélyét is. Különösen gyermekkorban kritikus a helyzet. A gyermek annyira kiszolgáltatott helyzetben él, hogy alapvetően fontos biztonságérzetét kockáztatja, ha megkérdőjelezi környezete vele szembeni értékelő magatartásának akár túlkapásait is.

Gyermeknek, felnőtteknek egyaránt szüksége van arra, hogy elfogadják, szeressék, értékeljék. Ez annyira alapvetően fontos szükségletünk, hogy megszerzése/megőrzése érdekében „engedményekre”, ill. „teljesítményekre” kényszerülünk. Az „engedmények” árán fogadjuk el, sajátítjuk el, építjük be személyiségünkbe környező világunk törvényeit, szabályozó-rendszereit, kultúráját, egyszóval az élet tárgyiasult szellemi feltételrendszerét. „Teljesítményeinkkel” viszont termelési-társadalmi viszonyainkból adódó cselekvési-magatartási szükségleteknek igyekszünk eleget tenni. Amennyiben azonban alapvető emberi viszonyaink olyanok, hogy lényünk elfogadása érdekében fokozott „engedményekre”, ill. fokozott „teljesítményekre” kényszerülünk, személyiségünk fejlődése nehezítetté, egyoldalúvá és önállótlanná válik. Magyarán, feláldozni kényszerülünk önmagunkat.

Társadalmi valóságaink talaja nem kedvez önértékelésünknek. Először is, a pozitív érzelmi viszony, a szeretet mint személyiségünk legteljesebb elfogadása és értékelése mind nagyobb hiányként jelentkezik, kezdve gyermekkori családi milióntól, felnőtt, társas kapcsolatainkig. Általános szeretet nélküli légkörben élünk valamennyien. Nem árt tisztáznunk, a szeretet emlegetése nem valamilyen irracionális nosztalgia. E legszemélyibb pozitív érzelmi viszony hiánya a legközvetlenebbül azt jelenti, hogy bennünket egyedi konkrét mi voltunkban senki el nem fogadott, *senki számára sem jelentünk* — legbensőbb sajátosságainkban, vágyainkban, életérzéseinkben, terveinkben — *semmit*.⁸ Mivel személyiségünk legbensőbb sajátosságai szeretet híján nem találnak elfogadásra, önmagunk elfogadtatásának egyetlen útja marad: tevékenységünkkel, munkánkkal szerezni meg környezetünk elismerését, személyiségünk megbecsülését és értékelését.

A teljesítményorientáció és *teljesítményfokozás*, mint az egyéni lét

⁸ Hódi Sándor: Irracionális-e a szerelem? Magyar Pszichológiai Szemle (megjelenés alatt)

kizárólagos értékszerzésének útja, civilizációnk krónikus tünete. Pusztán a teljesítményünkötől való függés sohasem vezethet teljes megnyugváshoz. Ellenkezőleg, állandó bizonytalanság kíséri, és ha bármely körülmény miatt csökken helytállásunk, teljesítőképességünk — márpedig ez az ember biológiai-természeti adottságaiból kifolyólag, gondoljunk például csak az öregedésre, elkerülhetetlen —, az értékvesztés félelme miatt súlyos szorongás lép fel, s ez a szorongás szervezeti adottságainktól függően a legkülönbözőbb károsodásokhoz vezethet. Számos megfigyelés arra utal, hogy korunk legveszélyesebb, leggyakoribb betegségei — elsősorban az érrendszeri megbetegedések: magas vérnyomás, érlemeszesedés, szívtrombózis... — szoros összefüggést mutatnak kompenzációs magatartásunkból fakadó, szorongással motivált „ambiciózus” életünkkel. Más esetekben, a teljesítményorientált étellel szükségszerűen együtt járó kudarcélmény közvetlen oka lesz számos öngyilkosságnak. Tanulságosak e téren Hendin öngyilkossági kutatásai⁹, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy azokban a társadalmakban, amelyekben a teljesítményorientált életvitel fokozottan érvényesül, ott az ún. „teljesítményi öngyilkosságok” a tipikusak (pl. Svédországban). Mint ahogy ezek a vizsgálatok egyértelműen bizonyították azt is, hogy a túlprodukcióra való törekvés valójában a beszűkült és érzelmentelen személyi kapcsolatokból fakadó önértékelési bizonytalanság kompenzációja.

A helyes önbecslés rendkívül fontos, úgyszólván sorsdöntő vonása a személyiségnek. Mert hiszen önmagunk értékeinek kétségbe vonása egyúttal saját életünk értelmének is tagadása. Az önmagunkban való hitünk elvesztése szükségszerűen vezet ezért „váratlan” katasztrófákhoz, vagy „rejtélyes betegségekben” jelentkező önmeghasonlásokhoz. Az így záruló életutak kudarcba fulladásának okát hajlamosak vagyunk egyéni „alkati adottságokkal”, „személyi sajátosságokkal” magyarázni, vagyis a történeteket kizárólag az áldozat saját szám-lájára írni. Ez a magyarázat azonban az események színes szintéziséből adódik. Mert igaz ugyan, hogy a csorbult önbecslés jellegzetes személyiségvonás, és hogy közvetlen szerepet játszik az életvitel eredménytelenségében, csak hogy önbecslésünk mégsem csupán belátásunk vagy tetszésünk terméke. A csökkent önbecslés sem valamilyen öröklött fogyatékosság bennünk, hanem társadalmi környezetünk képességeinket és személyes értékeinket kétségbe vonó (vagy figyelembe sem vevő) értékelő magatartásának — viszonyulásának

⁹ Hendin, H.: *Suicide aní Scandinavia. A Psychoanalytic Study of Culture and Character.* Grune and Stratton Inc., USA, 1964

— felismerése és tudatosítása, és ennek a környezeti értékelő magatartásnak — viszonyulásnak — személyiségünkbe való beépülése (interiorizációja). Aligha lehet ezért igazat adnunk Nietzschének abban, hogy: „Az ember olyan értéket írhat tábláira, amelyet csak akar, hogy aztán ,felköthesse rá' magát.”¹⁰ Ennél azért jóval bonyolultabb a helyzet, mert minden önmagunk fölött kimondott ítélet (értékelés) mögött ott van mások értékítélete is.

A környezeti elvárások és értékelő magatartások, a társadalmi etikai normák és morális konvenciók között azonban van bizonyos mozgási lehetőségünk. Mivel nagyon sokféle társadalmi elvárás van, ezek közül válogathatunk, s így személyiségünk motivációs bázisának és jellegzetes sajátosságainak kiépítésében viszonylag szabad kezet kapunk. Társadalmi viszonyainknak és belső motivációinknak értelmező tudatosítása növeli cselekvési szabadságunkat, s egyúttal megszilárdítja erkölcsi magatartásunkat. Csak ez a folyamatosan mélyülő/táguló társadalmi tudatosság és a mind teljesebb önismeret biztosíthat megfelelő személyi alapot terveink, céljaink — önmagunk — megvalósításához. Mint ahogy ez fordítva is így van: minél alacsonyabb szintű motivációs rendszerünk tudatossága, s minél kevésbé ágyazott létünk társadalmi feltételrendszerébe, annál inkább jellemzi életvitelünket a kényszerűnek látszó kiszolgáltatottság, a kisszerűség és az ösztönösség.

Bár az erkölcsi szilárdság, s a magas szintű társadalmi tudatosság megfelelő személyi alap az ambiciózus, törekvő életvitelhez, mindez önmagában mégsem elég a „sikerhez”. Nagy célokat kergetünk, hegycsúcsokat mászunk, ahova elérve, reméljük egyszeribe ránk ragyog mindenfelől az elismerés, és csupa boldogság lesz életünk. A „megérkezés” azonban rendszerint úgy tolódik tovább, mint a délibáb¹¹. Gyötrelmes, lázas küszködésünkre az elismerés és a „győzelem” vágyott élményét, a siker élményét ugyanis csak egy bennünket befogadó közösség nyújthatja számunkra. Ha hiányzik ez a közösség, ha elmarad a törekvéseinket koronázó értékelés és megbecsülés, kitesztottságérzésünket, „meg nem értettségünket” s a mind ebből fakadó elbizonytalanodást: úttévesztésünktől való félelmünket, törekvéseink értelmével szemben támadt kétségeinket csak egyre fokozódó belső elfogultsággal, önimádattal és „zsannitudattal” kompenzáljuk. Ez az értékvesztés félelméből fakadó kompenzáció azonban már hamis tudat, már meghasonlás. És e hamis tudat mélyülő valóságát csak növeli, hogy éppoly hamis tudattal — csupán más

¹⁰ Hartmann, N.: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972

¹¹ Vitányi Iván: Második Prométheuszi forradalom. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971

előjelűvel — kerül szembe: a „szürke többség” tétlenségének, renyhességének közönyével, az álszerénység és átlagosság kultuszának értékrendszerével. Ebben a közegben a „valamit akarás” jegyében élve a kitiszítottság-érzés reális életérzés, a meg nem értés szükségszerű következmény. Az önimádat csupán e közeg által kiépített „felettes Én-nel” gátolható meg. Még hozzá olyan mértékben csökken az önelfogultság és a „zsenitudat” veszélye, amilyen mértékben növekszik az (ön)értékvesztés felismerésének és elfogadásának kényszere.

De hát minden emberre, aki tudatosan, tervszerűen, szenvedéllyel tervezi és formálja életét, aki tudományos, társadalmi vagy politikai célokra törekszik, aki felismerte élete egyszerűségét s nembeli lényegéből fakadó cselekvő-teremtő magatartásának kényszerét, ott leselkedik a Szkül্লা és Kharübdisz veszélye? Vagy van járható út az önimádat Szkülllája és az (ön)értékvesztés Kharübdiszé között? A tapasztalat azt bizonyítja, ha van is, keskeny ez a rés. Mert milyen kevesen vannak, akik a hatalom ruhájában is megőrzik puritán egyszerűségüket, s milyen sokan, akiket önimádatuk homorú tükre már a hatalom ígéretével is elkápráztat, akiket egészen piciny hatalom is megrészegít, patológiásan elferdít, akik az önimádat és hatalomvágy mámorában gátlástalanul taposnak és takarítanak el minden útjukba kerülőt. A történelem legvéresebb, legembertelenebb lapjait ilyen ámokfutók írták tele. És a másik oldalon, a hatalom árnyékától távolabb, az önmaguk választotta tevékeny élet társadalmi elfogadtatásáért, képességeik, személyiségük értékeléséért, megbecsüléséért küzdők táborában, milyen kevesen vannak, akik megvalósíthatják vágyaikat, sikerrel teljessé tehetik életüket. Mennyivel nagyobb az áldozatok száma, akiknek az infarktus veszélyével, az öngyilkosság kísértésével, testi szervezetük felőrlődésével, szellemük meghasonlásával nem sikerül — e végső cél érdekében — megküzdeni. Odüsszeuszoknak kell lennie annak, aki életünk Szkülllája és Kharübdiszé között szerencsésen elhajózik.

Mindebből egyetlen végső és kényszerű tanulság adódik. Nem elég az ember nembeli lényegéből fakadó alkotó-teremtő szándék megőrzése, nem elég az új erkölcsi magatartás kimunkálása és vállalása sem, önmegvalósításunk útja elválaszthatatlanul együtt kell, hogy járjon emberi kapcsolataink magasabb fokú rendezésével.